

Etelä-Viron murremaisemat uudessa valaistuksessa

Etelä-Viro on pitkään pysynyt itämerensuomalaisten kielten tutkimuksessa lähes tuntemattomana maana. Vaikka vuonna 1998 täyttyi 350 vuotta eteläviron kirjakielen ensimmäisestä kieliopista – Johannes Gutsclaffin ”Observationes grammaticae circa linguam Esthonicam” (1648) –, ja enemmän kuin sata vuotta sitten ilmestyi F. J. Wiedemannin klassinen tutkimus ”Versuch ueber den werroestnischen Dialekt” (1864), ei viimeinen vuosisata ole kuitenkaan tuonut huomattavasti lisää perusteellisia esityksiä eteläviron murteiden asemasta itämerensuomalaisessa kieliyhteisössä. Vasta viime vuosina on julkaistu kaksi väitöskirjaa etelävirosta (Pajusalu 1996, Koponen 1998) sekä Salme Nigolin kandidaatintyö Harglan murteesta (1959). Se painettiin vasta 1994, ja se kuuluisi oikeastaan tämän sarjan alkuun. Mihkel Toomsen (1905–1986, Tarton yliopiston viron kielen vt. professori ja professori 1941–1944) jättimäisen käsikirjoituksen *Lõuna-eeesti murded* (1–30; 1976–1984) karttajulkaisu (1998), joka ilmestyi Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen sarjassa, antaa yleistävää lisätietoa useiden murrepiirteiden levikki-alueista Etelä-Virossa. Toomsen karttojen julkaisu on tarkoitettu Toomsen kirjaksi, eikä siihen siitä syystä ole lisätty tarkempaa kriittistä käsittelyä, jossa olisi pohdittu Toomsen karttojen luonnetta virolaisen murremaantieteen historian ja metodisten kysymysten valossa tai vertailltu karttojen ja näiden selitystekstien sisältöä muihin eteläviron tutkimuksiin. Tämä artikkeli yrittää korvata pääasiallisesti näitä puutteita ja esittää samassa myös yleiskuvauksen eteläviron murrerajojen luonteesta. Edellytän, että lukijalla on mahdollisuus tutustua Toomsen karttojen julkaisun alku- ja loppukommenteihin sekä muihin Toomsen eteläviron käsikirjoitusta tai karttojen julkaisuja esitteleviin kirjoituksiin (Valge 1987, Pajusalu 1990, Alvre 1998a, Wiik 1999).

Viron murrekartastot virolaisen murremaantieteen maiseissa

Tarton yliopistossa vallitsi 1920-luvulla kaksi murretutkimuksen pääsuuntausta. Keskeinen oli historiallis–vertaileva tutkimustapa, jonka edustajia oli suurin

osa kielitieteilijöistä, mm. nuorten virolaisten tutkijoiden opettaja, Tarton yliopiston itämerensuomalaisten kielten professori 1921–24 Lauri Kettunen, vaikutusvoimaiset kielihistorioitsijat, uralilaisten kielten professori 1919–44 Julius Mark sekä Kettusen seuraaja itämerensuomalaisten kielten professorin virassa Julius Mägiste jm. Toisena virtauksena Tartossa nousi esiin synkroninen murremaantieteellinen käsittelytapa, jonka metodin innokkaana kotiuttajana ja pääharrastajana oli Andrus Saareste, viron kielen professori 1925–1941.

Andrus Saareste on kirjoittanut Viron murrekartaston 1. vihkon (1938; seuraavassa EMA 1) alkusanoissa, että hänellä heräsi ajatus esittää maantieteellisen metodin avulla yleiskatsaus viron murteisiin jo opiskeluaikana Helsingin yliopistossa 1913–17, kun hän tutustui ranskalaisten Gilliéronin ja Edmontin Atlas linguistique de la France -murrekartastoon. Kielimaantieteellistä metodia Saareste käytti myös leksikaalisia suhteita viron murteissa erittelevässä väitöskirjassaan, jota Kettunen väitti uraauurtavaksi koko meidän kielikuntamme sanastomaantieteellisessä tutkimuksessa (1924, 132). Saaresten opettaja Kettunen oli aikaisemmin tutkinut itämerensuomalaisia kieliä pääasiallisesti historiallis-vertailevan metodin avulla, mutta innostui sitten itsekin Saaresten kiinnostuksesta kielimaantieteeseen ja tuki tätä. EMA 1:n alkusanojen mukaan Saareste aloitti järjestelmällisen toiminnan viron murrekartaston laatimiseksi 1922. Ensimmäisen kyselyluonnoksen kartastoa varten hän laati 1918–19 (Saareste 1938, 161). Terho Itkonen kirjoittaa Kettusen murrekartaston lyhennetyin uusintapainoksen esipuheessa (1981), että Kettunen otti suomen murteiden kartaston laadinnan työohjelmaansa 1926. Saaresten ja Kettusen aloittaman kieli-ilmiöiden alueellisen levikin tutkimuksen aalto veti mukaansa useat Tarton yliopiston opiskelijat, jotka kesäisin lähtivät *Akadeemiline Emakeele Selts* -seuran stipendiaatteina keräämään tietoja Viron erilaisten paikkakuntien murteiden erikoispiirteistä.

Nuorten opiskelijoiden ja murretutkijoiden innostuneeseen joukkoon liittyi 1926 Mihkel Toomse, kollegojen silmin kyvykäs Saarenmaan mies (ks. Keem 1972, 489). Toomse edistyi nopeasti tieteellisellä urallaan. Hän valmistui 1933 viron kielen maisteriksi, 1936 itämerensuomalaisten kielten maisteriksi ja tuli syksyllä 1937 *Akadeemiline Emakeele Selts* -seuran murrekokoelmien järjestelijäksi. Nämä murrekokoelmat olivat seuran silloisen puheenjohtajan Saaresten murrekartaston keskeisiä aineistoja. Toomsen taitoja käyttää murrekarttoja hyödyksi osoittavat hänen artikkelinsa viron *se-*, *ske-*, *kse-* verbien konsonanttivartaloista (1938), joka sisältää neljä synteetikarttaa aiheeseen liittyvien piirteiden murre-edustuksesta, sekä hänen väitöskirjaansa perustuva monografia viron *ta-*, *tä-* verbien konsonanttivartaloista (1941), jossa on esitetty 17 aiheeseen liittyvää synteetikarttaa. Toomsesta ei kuitenkaan tullut sellaista harrasta murremaantieteen metodien seuraajaa kuin Saarestesta. Tais-telussa synkronisen ja diakronisen murretutkimuksen edustajien välillä Toomse jäi vanhan historiallis-vertailevan koulukunnan edustajien puolelle.

Hella Keem on tuonut hiljattain ilmeistyneessä muistelmahaastattelussa esiin ristiriidan Andrus Saaresten ja muiden 1930-luvun Tarton yliopiston suomalais-ugrialaisten kielten professorien välillä. Keemin mukaan valtaosa silloisista tarttolaisista kielitieteilijöistä piti ainoana oikeana historiallis-vertailevaa erittelytapaa eikä vähääkään arvostanut vain yhden historian hetken tilannetta kuvaavaa maantieteellistä kielentutkimusta. Julius Mark kuulemma suoraan halveksi Saaresten töitä. (Keem 1998: 147.) Keskelle professorien riitaa joutui nuori Toomse, joka 1939 julkaisi kritiikkiä Saaresten lähestymistapaa vastaan viron murreaineistojen keruun järjestelyssä. Toomse korostaa kirjoituksissaan Lauri Kettusen osuutta viron murteiden tutkimuksen aloittamisessa, välittää julkisuuteen Julius Mägisten arvostelun Akadeemiline Emakeele Selts -seuran toiminnasta murre-sanakirjan valmistelutyössä, arvostelee Saaresten suunnittelemaa murreaineistojen keruuhjeita jne. (Toomse 1939a, 323–326; 1939b, 440 jn.). Ristiriita Saaresten ja Toomsen välillä kärjistyi seuraavina vuosina ja huipentui, kun Saareste sodan mullistuksissa erotettiin professorin virasta ja Toomse määrättiin hoitamaan hänen professuuriaan. Ilmeisesti ainakin osittain viileistä henkilökohtaisista väleistä johtuu se, että Toomsen laajassa *Lõuna-eesi murded* -käsikirjoituksessa ei ollenkaan ole viittauksia Saaresten tutkimuksiin. Toisaalta pitää muistaa, että Saareste ja Toomse edustivat myös tieteellisesti varsin erilaisia koulukuntia.

Toomsen analysointitapa hänen 1930–40 -luvun tärkeimmissä tutkimuksissaan ja myös hänen elämänsä loppupuoliskolla ilmestyneessä eteläviron konsonanttien piirteitä kuvaavassa suurtyössään perustuu tavattoman perusteelliseen murretietojen esittelyyn, mutta edustaa perusuunteeltaan vuosisadan alun perinteellistä historiallis-vertailevaa tutkimusta, jossa murrekartat ovat pelkästään apuna jonkin piirteen historiallisen levikin luonnehdinnassa, eivät kielimaantieteellisiä synkronisia yleistyksiä varten. Toomsen eteläviron tutkimuksen 111 murrekartasta, jotka uusi karttajulkaisu esittää kaikki, enemmän kuin joka neljäs eli 30 karttaa käsittelee konsonanttien liudentumista, lähes joka viides geminaattoja, siis liki puolet kartoista vain kahta kielenilmiötä, mutta niin laajasti, että on mahdollista saada yleiskuva ilmiöiden historiallisesta luonteesta.

Toomse ei yritä useamman kuin yhden tietyn piirteen pohjalta luonnehtia eteläviron murteiden suhteita. Hän käyttää eteläviron murteiden ryhmittämiseksi yksinkertaista Etelä-Viron alueen jakoa maakuntiin vuosisadan alkupuoliskon mukaan, ottaa huomioon vain muutaman lingvistisen rajan (ks. tarkemmin Toomsen murrejaosta Pajusalu 1990, 161 tai Toomse 1998, 14–15, 20) eikä yritä tehdä uusia murremaantieteellisiä yleistyksiä. Siten emme ehkä voikaan puhua suoraan Toomsen murrekartastosta, vaan 111 irrallisesta murrekartasta lähes yhdeksän tuhannen sivun jättimäisen käsikirjoituksen kokonaisuudessa. Samalla on myönnettävä, että irrallisina ja itsenäisinäkin näistä kartoista on olennaista hyötyä eteläviron murre-suhteiden tutkijoille. Esimer-

kiksi verrattaessa julkaistuihin Andres Saaresten karttoihin (EMA 1, EMA 2, VEMA) Toomsen kartoista ilmenee täysin uusia tietoja, paitsi eteläviron konsonanttien liudennuksesta ja geminaatiosta, vielä toisen ja kolmannen kestoasteen vaihtelusta, myöhäisestä sisä- ja loppuheitosta, abessiivin ja terminatiivin muodostuksesta, monikon analogisista kieltomuodoista, imperatiivin monikon 2. persoonan, karitiiviadjektiivien ja supistumavartaloiden muodostuksesta jne. (ks. Toomse 1998, 134–135).

Andrus Saaresten murrekartat (Eesti murdeatlas I 1938, Eesti murdeatlas II 1941, Väike eesti murdeatlas 1955) ovat jääneet ensimmäisiksi ja viimeisiksi järjestelmällisesti laatuiksi viron murrekartastoiksi. Saareste tutustui huolellisesti murremaantieteen ja murrekartastojen teorioihin. Hän on maininnut omien töidensä esikuvaksi vuosisadan alun Ranskan, Sveitsin ja Saksan tunnettujen murteentutkijoiden tuontannon (esim. J. Gilliéronin, L. Gauchat'n, Ch. Bruneau, A.-L. Terracherin, J. Judin, K. Jabergin, W. Pesslerin työt, ks. Saareste 1932, 20).

Saareste pohti murrekartaston rakenteen ja tavoitteiden kysymyksiä moheen otteeseen ja esitteli niitä aikoinaan myös Suomessa (1930; 1938). Saaresten mukaan kielikartaston avulla voidaan antaa ”selvempi yleiskuva ensiarvoisista kielenilmiöistä”, hyvän kartaston tavoitteena on ”horisontaalinen läpileikkaus tietyn ajan kielestä tietyn alueen rajoissa”, mikä antaa kuvan myös tiettyä ajankohtana vallitsevasta kielen dynamiikasta (1938, 160; Saaresten murrekartastojen teoreettisia taustoja ovat luonnehtineet yksityiskohtaisesti Saari 1992 ja Laanest 1992).

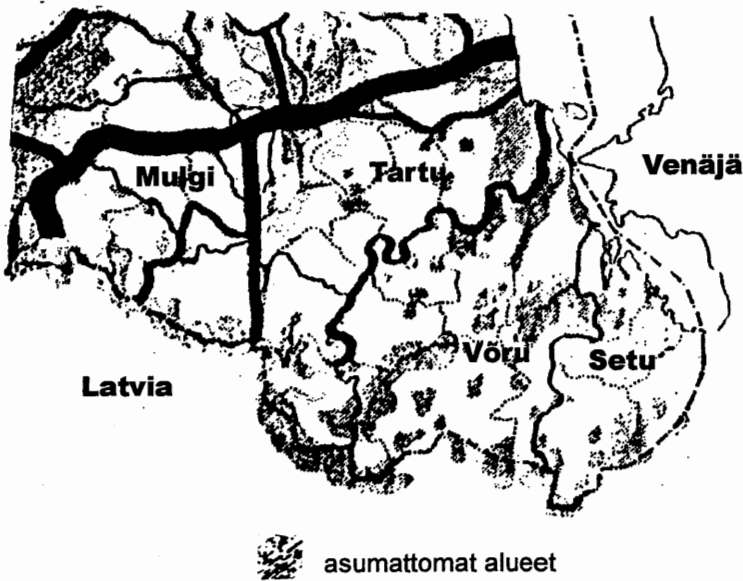
Vuonna 1939 syntyi mielenkiintoinen keskustelu Saaresten ja Kettusen välillä hyvän murrekartaston olemuksesta, kun Kettunen arvosteli Saaresten ensimmäistä murrekartastoa (ks. Kettunen 1939; Saareste 1939). Keskeiseksi kysymykseksi nousi kartaston pääkarttojen luonne. Kettunen piti parempana murrepiirteitä yleistäviä skemaattisia synteesikarttoja, Saareste päin vastoin mahdollisimman aitoja ja tarkkoja sitaattikarttoja, joissa on suoraan kartalla esitetty asianomainen murreasana, virke tms., mikä antaa muille tutkijoille tilaisuuden tehdä omia päätelmiä ja mahdollistaa monien erilaisten piirteiden havaitsemisen samasta kartasta (juuri tällaisia sitaattikarttoja EMA 1 esittää). Saareste käytti noin 500 konseptimurrekartan apua jo laatiessaan ensimmäistä perinpohjaista viron murrerajojen kuvausta (1932, 25). Vielä enemmän karttoja, niistä osa painettujakin (EMA 1, EMA 2), hänellä oli apuvälineenä tarkassa pohjois- ja eteläviron murrerajan kuvauksessa (1952). Heti *Väike eesti murdeatlas* -teoksen julkaisemisen jälkeen hän käsitteli siinä ilmestyneiden karttojen pohjalta kielenmuutosten leviämistä ja leviämisrajojen yleistä luonnetta viron murteissa (1955). Tässä tutkimuksessa Saareste siirtyi yhden ajanjakson tasosta diakroniaan, vaikei hänen päämääränään ollutkaan kielen tietyn rakenteen muuttumisen pohdinta, vaan kielen suuren systeemin dynamiikan säännöllisyyksien selittäminen monista ilmiöistä löytyvien yhtäläisyyk-

sien avulla. On hyvin todennäköistä, että Mihkel Toomse tunsi kaikki mainitut Saaresten tutkimukset, vaikka hän ei omassa laajassa eteläviron käsikirjoituksessaan näiden töiden tuloksia ole suoranaisesti käyttänytäkään.

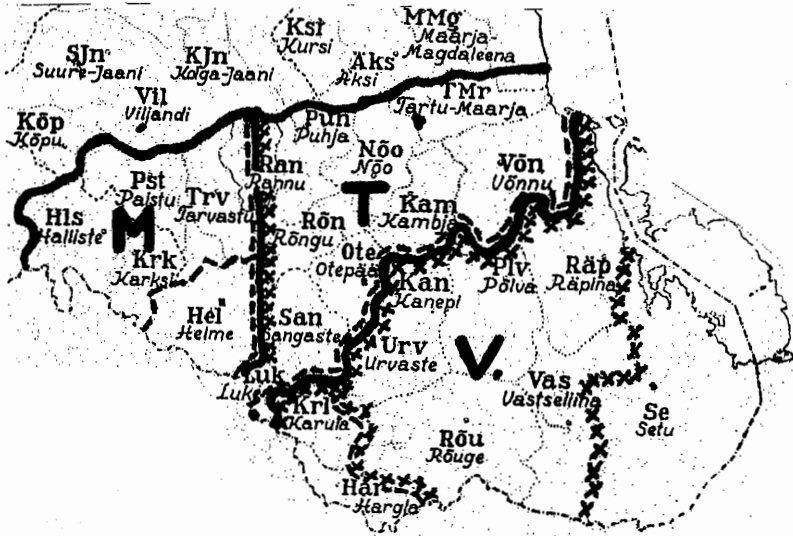
Eteläviron murteiden ryhmittelyjä

Andrus Saareste, joka julkaisi ensimmäiset viron murrekartastot, laati myös ensimmäiset kattavat tutkimukset viron murrerajoista. Murrekartastossa kuvattavaksi sopivien sanojen, äänne- ja muotopiirteiden valintakriteerinä Saareste esitti niiden kyvyn kuvata viron kielen tärkeimpien murre-erojen yleistä luonnetta (ks. EMA 1 alkusanoja). Viron kielialueen keskeisten murre-erojen esiin tuominen tuntui olleen jatkuvasti Saaresten ryhmittelyjen tärkein päämäärä (ks. Pajusalu 1999).

Saaresten perustavanluonteisessa viron murrerajojen käsittelyssä (1932), joka rakentuu satojen konseptikarttojen tiedoille, hän sanoo määrittelevänsä neljän tärkeimmän asteen rajat keskeisten isofonien ja isomorfien kasaantumisvyöhykkeiden perusteella (s. 25). Saaresten mukaan ensimmäisen asteen eli vahvin raja viron murrealueella on raja pohjoisviron ja eteläviron välillä, ks. kartta 1.

Kartta 1. Etelä-Viron murrerajat Saaresten (1932) mukaan

Kartta 2. Eteläviron murteet EMS:in, Saaresten (1952b) ja Toomsen (1998) mukaan (— EMS:in rajat, - - - Saaresten rajat, x x x Toomsen rajat)

Myöhempi tutkimus on yhtynyt Saaresten määrittämään rajaviivaan pohjoisviron länsi-, keski- ja itämurteen sekä eteläviron Tarton ja Mulgin murteiden välillä. Tämän rajan selvytyden ja vahvuuden Saareste osoittaa vankoin tilastollisin menetelmin vielä tutkimuksessaan pohjois- ja eteläviron murteiden siirtymävyöhykkeestä (1952a). Viron päämurteiden perusrajan määrittämisen jälkeen Saareste (1932) vetää kaikki muut rajat eteläviron murteiden välille sen mukaan, mihin asti pohjoisvirolaisten piirteiden levikit ulottuvat Etelä-Virossa. Näin syntyy toisen tärkeysluokan raja Võrtsjärven keskelle Mulgin Tarvastun murteen ja Tarton Rannun murteen välille, ja kolmannen luokan raja erottaa Helmen Tarton murrealueesta ja muista Mulgin alamurteista sekä Tartu-Maarjan pitäjämurteen Tarton kaupunkia idempänä olevista muista Tarton alamurteista (Etelä-Viron pitäjät ks. kartasta 2). Nykyään lähes yleisesti hyväksytty raja kulkee Tarton ja Võrun murteiden välillä, ja se päättyy vain etelässä Karulan rajaan, josta se saman tutkimuksen toisessa kartassa jatkuu katkoviivana eteenpäin halki Karulan. ”Kaunis emakeel” -kirjassa 1952 Saareste esittää tämän murrejaon melkein muuttumattomana, ainoastaan Tarton ja Võrun murteiden siirtymävyöhykkeellä on Karulan, Harglan, Lounais-Urvasten ja Länsi-Rõugen alamurteet erotettu omaksi alueekseen, ks. kartta 2 alempana.

Murrepiirteitä, jotka Saareste 1932 mainitsi eteläviron murteiden ryhmitelyssä, on melko vähän: Tartu-Maarjan ja muun Tarton murteen rajalla 3 iso-

fonia, 1 isomorfi ja 9 isoleksiä, Mulgin murteen ja muun eteläviron välillä 2 isofonia ja 13 isoleksiä (s. 27), Mulgin murteen (ilman Helmen alamurretta) ja muun eteläviron välillä 5 isofonia ja 12 isoleksiä (s. 27–28), Tarton murteen ja Võrun murteen välillä 3 isofonia, 1 isomorfi ja 5 isoleksiä (s. 28). Yksikään piirre ei erota Võrun murteita.

Saareste väittää, että ei juurikaan ole syytä etsiä rajaviivaa Võrumaan ja Setumaan murteiden välillä. Võrumaan keskiosan alamurteet ja Setumaan äärimmäiset itäiset alamurteet tosin eroavat toisistaan kyllä huomattavasti, mutta erilaisten murre-edustusten muuttuminen on alueellisesti loivaa eivätkä jyrkät murrerajat sijaitse samassa paikassa (s. 34). Näin Saareste on jatkanut perinnettä ja antanut uutta tukea sille viron kielentutkijoiden vankalle kannalle, että setukaismurre on vain yksi Võrun alamurre. Hänen päätelmänsä perustelut tuntuvat kuitenkin olevan tässä suhteessa liian retoriset. Muitakaan eteläviron sisäisiä, pohjoisvirosta riippumattomia murre-eroja Saareste ei analysoi, vaikka hänen murrekartastossaan esiintyy runsaasti tällaisia erikoispiirteitä.

Lopuksi Saareste esittää viisi eteläviron ydinaluetta (*tuumala*): (1) neljä Mulgin pitäjää ilman Helmeä; tätä aluetta luonnehtii ryhmä erikoispiirteitä ja pitkäaikainen pohjoisviron koulu- ja kirkkokielen vaikutus; (2) Helme siirtymäalueena Mulgin ja Tartun välillä; (3) Tarton murteiden pääalue, joka kokonaan edustaa siirtymämurretta, koska sillä ei Saaresten mukaan ole spesifisiä piirteitä; (4) Tartu-Maarja ja Kodavere Koosa, joka on saanut vaikutteita pohjoisesta naapuristosta ja Tarton kaupungin kielenkäytöstä, sekä viimeisenä (5) Võrun murrealue; raja Tarton ja Võrun välillä on tässä verraten loiva (1932, 38).

Se, että Saaresten tutkimusintressien polttopiste oli koko Viron aluetta laajasti luonnehtivien murre-erojen esiin seulomisessa, ilmenee myös hänen muista artikkeleistaan. Kielenmuutosten leviämisrajojen tutkimuksessa (1955) hän ei myöskään analysoi yhtään spesifistä etelävirolaista innovaatiota. Artikkelissa pohjois- ja eteläviron rajasta (1952a) erottuvat kaksi keskeistä eteläviron osaa toisistaan pelkästään sen mukaan, ulottuuko pohjoisviron vaikutus murrealueelle vai ei. Puhtaaksi eteläviron alueeksi jäävät koko Võrumaa ja Setumaa sekä Tarton eteläiset murteet Sangaste, Rõngu ja Otepää.

Viron murteiden tutkimisen historiasta ja varhaisemmista viron murteiden ryhmittely-yrityksistä on laatinut katsauksen Arnold Kask (1984, 29–55). Lyhyen tiivistelmän edellisten vuosisatojen ja tämän vuosisadan alkukymmenien murretutkimuksista esittää myös Saareste (1932). Niistä käy ilmi, että pohjoisviron kielialuetta on jo pitkään käsitelty täsmällisemmin kuin eteläviron murteiden aluetta. Eteläviroa on pidetty aluksi yhtenä murteena monen pohjoisviron murteen joukossa (esim. Göseken 1660), sen jälkeen Tarton murteena, josta on vähän poikkevia murremuotoja etelämpänä (Helle 1732); sitten kahtena murteena – tyypillisesti etelävirolaisena Võrun murteena ja pohjoisviron vaikutuksen alaisena Tarton murteena, joka käsittää sekä Etelä-

Tartumaan että Etelä-Viljandimaan ja Kaakkois-Pärnumaan murteet (Wiedemann 1871, ks. Valmet 1989; Jõgever 1918). Ilmeisesti ensimmäistä kertaa eteläviron osoitti kolmeksi eri murteeksi Jakob Hurt väitöskirjassaan (1886). Aikaisemmin oli yleensä puhuttu Tallinnan kielestä (*revalestnisch*) ja Tarton kielestä (*dörptestnisch*). Hurt ehdotti käytettäväksi termejä pohjoisviro (*nordestnisch*) ja eteläviro (*südestnisch*). Eteläviron sisällä hän erotti kolme kielimuotoa (*dörptestnisch*, *werroestnisch* ja *südfellinisch*; ks. Alvre 1998b). Hurtin murrejako seuraa periaatteessa maakuntajakoa, mutta tällainen kolmen murteen esitys pätee nykyisessä lingvistisessä käsittelyssäkin. Setukaismurteen toivat muiden keskeisten eteläviron murteiden rinnalle suomalaiset. Heikki Ojansuu jakoi eteläviron murteet Setun, Võrun ja Viljannin murteeksi (1919). Lauri Kettunen on väittänyt eteläviron sisältävän neljä omavivahteista erikoismurretta – Tartun seutujen, Võrumaan, setukaisten ja Viljanninmaan murteen (1962, 8).

Toisen maailmansodan jälkeen Arnold Kask vakiinnutti eteläviron kolmijaon Hurtin tapaan esittäen kyllä aika laajoja siirtymäalueita näiden murteiden välille (1956, 26). Kask luonnehti eteläviron alueita tarkemminkin. Mulgin murre jakaantuu hänen mukaansa kahdeksi ryhmäksi. Länsi-Mulgiin kuuluvat Halliste, Karksi ja Paistu, Itä-Mulgiin Tarvastu ja Helme. Mulgin keskeinen, tyypillisin alamurre on Karksi. Helme muodostaa siirtymäalueen Tarton murteeseen. Tarton murretta Kask pitää keskeisenä Etelä-Viron murteena, joka on ollut koko Etelä-Viron kanssakäymisen kielimuoto ja vanhan paikallisen kirjakielen pohja. Tarton alamurteiden ryhmät ovat etelässä Sangaste-Otepää, lännessä Puhja–Rannu, idässä Võnnu–Kambja ja pohjoisessa Tartu-Maarja. Kask korostaa, että myös Tarton murteella on erikoispiirteitä, jotka eivät ole tyypillisiä sen paremmin Mulgin kuin Võrun murteelle. Võrun murretta puhutaan Kaskin mukaan sekä Võru- että Setumaalla. Setun alamurteella on oma erilainen ääntämys ja sanasto, jotka ovat kehittyneet venäjän vaikutuksen alaisena, kuitenkin sen kieliopillinen rakenne on hyvin lähellä Võrun muita alamurteita, ja siksi on perusteltua käsitellä setukaismurretta yhdessä Võrun murteen kanssa. Keskeiset Võrun alamurteet ovat Rápina, Vastselliina, Rõuge ja Põlva, Harglaan on vaikuttanut latvia, Urvastessa on vahva vaikutus länneistä. Võru on arkaaisempi, ilmeisesti aikaisemmin muodostunut kuin Tarton murre. Kraasnan ja Lutsin kielisaarekkeiden murre kuuluu yhteen itäisten Võrun alamurteiden kanssa, Leivu Hargla–Karulan alamurteen kanssa. (Kask 1984, 23–28.)

Varsin tarkkoja tietoja eteläviron murreryhmistä ovat esittäneet erilaisiin eteläviron murteisiin erikoistuneet tutkijat. Salme Tanning esitti Mulgin murrejaon kuten Kask: hän laski länsiryhmään Karksin, Hallisten ja Paistun alamurteet ja itäryhmään Tarvastun ja Helmen alamurteet. Mulgin itäryhmässä on hänen mukaan runsaasti yhtäläisyyksiä Tarton murteen kanssa. Tyypillisimpänä murteen erikoispiirteiden edustajana hän pitää länsiryhmää. (Tan-

ning 1961, 9.) Hella Keem on luokitellut Tarton ja Võrun murteita. Tarton murteen eteläryhmään kuuluu Keemin mukaan Rõngun, Otepään ja Sangasten alamurre, länsiryhmään Rannun, Puhjan ja Nõon alamurre, itäryhmään Kambjan ja Võnnun alamurre, pohjoisryhmään Tartu-Maarjan ja Kodavere Kavastun alamurre. Enemmän pohjoisviron vaikutusta on länsi- ja pohjoisryhmässä, itä- ja eteläryhmä ovat konservatiivisempia. (Keem 1970, 12–45.)

Võrun murteen Keem on jakanut myös ilmansuuntien mukaan: eteläryhmään lukeutuvat Hargla ja Länsi-Rõuge, länsiryhmään Karula ja Urvaste, itäryhmään Itä-Rõuge, Vastseliina ja Setu, pohjoisryhmään Põlva, Rápina ja Kanepi. Keem esittää kaikista Võrun murreryhmistä kiinnostavia erikoispiirteitä, kaikkein vanhakantaisimpana hän pitää itäryhmää. Yleensä hän karakterisoi kaikkia ryhmiä alamurteiden mukaan, vain itäryhmää hän käsittelee yhtenäisenä, niin ettei yhtään setukaismurteiden ainutlaatuista piirrettä tule esiin. (Keem 1997, 10–20.) Uusimmassa sosiolingvistiksessä Võrun murrejaossa on esitetty Länsi- ja Itä-Võrun sekä Setun murre (Kasak 1998). Võrolaisista Setun ja muun Võrun murre-ero tuntuu niin suurelta, että võrunkielisessä kouluisten lukemistossakin niille on annettu erilaisia normeja (ks. VL, 12).

Mihkel Toomse on luokitellut eteläviron murteita pääasiallisesti vuosisadan alkupuoliskon Viron maakuntien mukaan, ks. kartta 2, Mulgin murteen hän kuitenkin määrittelee virolaisen murretutkimuksen yleiseen tapaan, ja Valgan murteiksi hän ei nimitä koko Valgamaan murteita, vain enimmäkseen Karulan ja Harglan alamurretta, joskus on Sangastekin mukana. Hurtasta lähtien useiden virolaisten tutkijoiden esittämää eteläviron murteiden kolmijakoa Toomse ei käytä. Hänellä on tasa-arvoisia eteläviron murteita viisi – Mulgin, Etelä-Tartonmaan, Valgan, Võrun ja Setun murre (ks. Toomse 1998, 14–15, 20; Pajusalu 1990, 161). Murrekarttojen pohjaksi Toomse on ottanut historiallisten eteläviron pitäjien kartan. Setukaisten alue eli Petserinmaa, jossa ei ollut historiallisesti pitäjiä, on jaettu neljäksi kuntien mukaan (näin myös Saareste 1932 kartoissaan).

Aiemmista eteläviron murteen käsittelyistä jokseenkin riippumaton lähestymistapa antaa Toomsen työn tuloksille painoarvoa. Esimerkiksi Võrun murteen ala jakautuu Toomsen tutkimuksessa maakuntien rajoista johtuen kolmia – setukaismurteiden alaksi (Petserinmaan mukaan), Võrun murteiden alaksi (Võrumaan mukaan) ja Valgan murteiden alaksi (Valgamaan mukaan). Tällainen murrejako muistuttaa päälinjoiltaan Kasakin (1998) ryhmittelyä. Lähimmän Etelä-Viron maakunnan mukaan on viron kielisaarekkeista luokiteltu Pohjois-Latviassa puhuttu Leivun murre Valgan murteiden joukkoon ja Lutsi Võrun murteiden joukkoon sekä Venäjällä Pihkovasta etelään sijainnut Kraasna setukaismurteiden joukkoon. Toomse ei käytä *alamurteen* (viroksi *murrak*, tarkoittaa tavallisesti pitäjämurretta) käsitettä, joka muuten on viron dialektologiassa yleistä, vaan puhuu jatkuvasti yhden maakunnan murteista monikossa, esim. setukaismurteista (*setu murded*), ei setukaismurteesta. Tämän vuok-

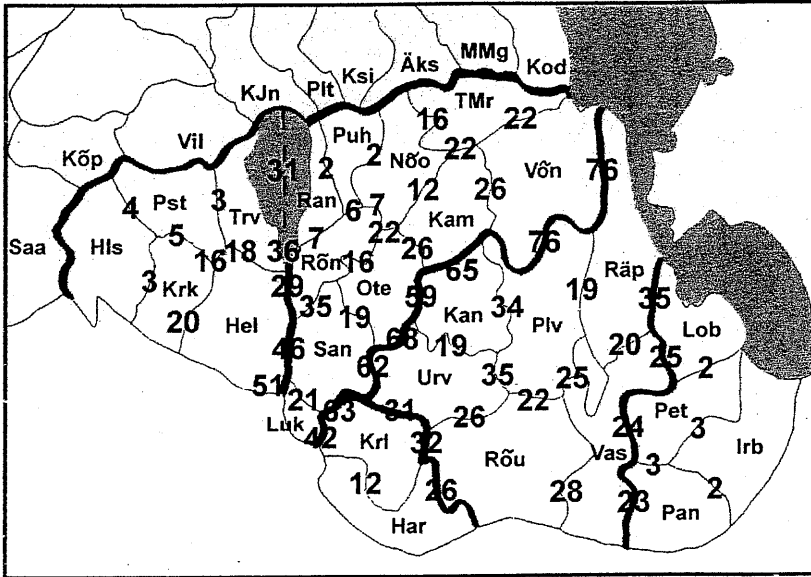
si Toomse voi olla melkein aina määrittelyissään riittävän tarkka huolimatta muiden tutkijoiden määrittelemistä murrerajoista.

Dialektometriset eteläviron murrerajat

Edellä esitetyt eteläviron murrerajat perustuvat enimmäkseen hallinnollisiin maakunta- ja pitäjärajoihin, jotka on valittu murrerajoiksi tutkijoiden kokeusten eli intuitiivisten päätelmien mukaan. Tuloksen laatu on olennaisesti riippunut siitä tutkimusperinteestä, josta tekijä on lähtenyt, ja tekijän henkilökohtaisesta murteiden tuntemuksesta. Tästä ovat poikenneet Saaresten tutkimukset, joissa on laskettu konkreettisia murrepiirteitä ja erojen määrän perusteella määritetty rajojen vahvuus. Saaresten tulosten arvoa kuitenkin vähentää eteläviron osalta omalaatuisten etelävirolaisten piirteiden jättäminen käsittelyn ulkopuolelle.

Ensimmäisen tilastollisen viron murrerajojen tutkimuksen laati Sirje Ainsaar (ent. Murumets) käyttämällä ”Väike murdesõnastik” -sanakirjan ensimmäisen osan aineistoa (ks. Murumets 1982, 1983, 1984; Ainsaar 1990). Ainsaaren tulokset osoittavat, että koko eteläviro muodostaa sanastollisesti verran yhtenäisen alueen, johon liittyvät vielä Mulgin naapuripitäjät Saarde ja Häädemeeste pohjoisviron länsimurteen eteläosasta sekä Kõpu ja Viljandi pohjoisviron keskimurteen siirtymävyöhykkeeltä (Murumets 1983, kartta 4). Eteläviron sisällä muodostuu kolme murrealuetta, jotka seuraavat aika hyvin perinteellisiä murrerajoja. Mulgin ja Tarton murteen raja on täysin tradition mukaisessa paikassa, Tarton ja Võrun rajalla liittyvät Sangaste lännessä ja Võnnu etelässä Võrun pitäjämurteiden joukkoon (Murumets 1983, kartat 2 ja 3). Mulgin ja Tarton välillä on vahvempi raja kuin Tarton ja Võrun välillä (Murumets 1983, kartta 5). Murteiden sisäisiä rajoja Ainsaar ei tarkemmin määrittele.

Toomsen karttojen tietojen perusteella on eteläviron pitäjämurteiden keskinäisen poikkeavuuden ja niiden välisten rajojen vahvuuden laskenut Kalevi Wiik (1999). Wiik on laskenut kaikki Toomsen kartat sellaisinaan. Siitä syystä on heti mainittava Toomsen karttojen tärkeimmät erikoisuudet, jotka saattavat vaikuttaa kvantitatiivisiin tuloksiin (ks. myös Wiikin (1999, 101) esittämiä epävarmuustekijöitä). Ensiksi pitää ottaa huomioon, että kaikki Toomsen kartat ovat synteetikarttoja, eli ne kuvaavat jonkin kielellisen ilmiön alueellisia esiintymisrajoja. Lähes aina kartoissa pienin erittely-yksikkö on pitäjä, Setussa kunta, jonka rajoja pitkin synteetikarttojen rajat kulkevat. Tässä suhteessa Toomsen kartat muistuttavat hyvin tarkkaan Kettusen Suomen murrekartaston karttoja. Olennainen ero toki on, että Viron historialliset pitäjät ovat suhteellisesti suurempia kuin Suomen pitäjät, erityisesti jos verrataan esim. Etelä- tai Lounais-Suomen ja Etelä-Viron pitäjiä. Pitäjäjärjestelmä on myös

Kartta 3. Etelä-Viron naapuripitäjien välisten rajojen jyrkkyydet (= erojen määrät) Wiikin (1999, kartta 2) mukaan. Etelävirton murrealueen sisäiset paksimmat viivat osoittavat Mulgin, Tarton, Valgan, Võrun ja Setun murteiden väliset rajat.

epäyhtenäisempi. Etelä-Virossa eteläisen Suomen pitäjää muistuttavat pikeminkin kunnat (viroksi *vald*), esim. Harglan pitäjä on jakautunut Tahevan ja Mõnisten kunniksi, joiden murteet poikkeavat jyrkästi toisistaan (Nigol 1994, IX–XII). Toiseksi, kaikki Toomsen kartat kuvaavat konsonanttien piirteitä. Tämän vuoksi lähes joka kolmas Toomsen kartta esittää liudentuneiden konsonanttien levikkiä etelävirton murteissa, muutamissa kartoissa on kuvattu geminaatiota jne. (ks. edellä ja Toomse 1998, 134–143). Wiik (1999) esittääkin paitsi yleiskartan (perustuvat 111 Toomsen karttaan), ks. kartta 3, eri kartat palatalisaatioon (pohjana 30 karttaa), geminaatioon (7 karttaa), muihin foneettisiin ilmiöihin (29 karttaa) ja morfologis-leksikaalisiin ilmiöihin (44 karttaa) perustuvista murrerajoista.

Wiik (1999, 99–100) luokittelee Toomsen karttojen dialektometrisen analyysin tulosten perusteella etelävirton murrerajat seitsemään jyrkkyydsasteeseen: I asteen raja on tradition mukainen Tarton ja Võrun murteen välinen raja (jyrkkyydet lounaasta koilliseen 42–76, keskiarvo 64); II asteen raja sijaitsee Mulgin ja Tarton murteiden välillä (jyrkkyydet etelästä pohjoiseen 51–31, keskiarvo 39); III asteen rajat (keskimääräiset jyrkkyydet 25–29) ovat Setun ja Võrun murteiden välinen raja (keskiarvo 28), Etelä-Võrun keskeisen pitäjän Rõugen ja tämän naapuripitäjien välinen raja, Länsi-Võrun Urvasten ja Karulan välinen raja sekä Kanepin ja Põlvan välinen raja; IV asteen rajat (jyrkkyydet 20–

24) jakavat Tarton murteen alueen viiteen – Luken, Sangasten, Rõngun–Rannun–Puhjan–Nõon–Kambjan, Tartu-Maarjan ja Võnnun alueeksi, saman asteen raja kulkee myös Itä-Võrussa Põlvän–Räpinan ja Vastseliinan välillä; V asteen rajat (jyrkkyydet 15–19) erottavat Helmen muusta Mulgista, Tarton keskialueella Sangasten ja Otepään sekä Länsi-Võrussa Urvasten ja Kanepin; VI asteen rajat (jyrkkyydet 5–14) jakavat Länsi-Tarton alueen kolmeen: Rõngun, Rannun–Puhjan–Nõon ja Kambjan alueeksi, sekä erottavat Länsi-Võrun Karulan ja Harglan; VII asteen rajat (jyrkkyydet 1–4) jakavat Mulgin pitäjät, paitsi Helmen, Länsi-Tarton Rannun, Puhjan ja Nõon, ja setukasmurteet keskenään. Tämä eteläviron murrejako eroaa muista monessa suhteessa. Esiin nousee Võrun ja Setun murteiden ero, toisaalta Mulgin murreryhmien erot ilmenevät minimaalisina. Tarton ja Võrun murrealueen sisällä rajojen luokitus ei vastaa murteiden aikaisempaa jakoa murreryhmiksi (ks. edellä Keeman luokitusta). Nähtävästi ainakin osa Wiikin luokittelun erikoisuuksista on selitettävissä Toomsen aineiston poikkeavuudesta käsin. Kuitenkin Wiikin seitsenasenteinen eteläviron rajojen erittely on saavutus sinänsä, ovathan kaikki aikaisemmat tutkimukset rajoittuneet korkeintaan kolmiasteisiin määrittelyihin.

Toomsen karttojen sisältö poikkeaa monelta osin sekä positiivisesti että negatiivisesti muista eteläviron aineistoista. Erittäin positiivista on, että Toomse esittää runsaasti setun aineistoa ja siinä yhteydessä tuo esiin setukaismurteiden konsonanttien erikoispiirteitä (ks. Pajusalu 1990, 159). Huomiota saavat setun liudennuksen erikoistapaukset, soinnilliset klusiilit ja soinnittomat puolivokaalit, ”tummat” postpalataaliset lateraalit jne. Näin Toomsen työ täydentää merkittävästi setukaismurteiden tutkimusta, jonka valtaosa viron murteiden tutkijoita on lyönyt laimin – ilmeisesti niin murteiden kielellisen murteikkouden kuin poliittisten taustojenkin takia – ja jättänyt setukaismurteet Virossakin itämerensuomalaisten kielten professorien mielenkiinnon kohteeksi. Ovathan Julius Mägiste (esim. 1977) ja Tiit-Rein Viitso (1990a, 1990b) olleet näkyvimpiä setukaismurteiden tutkijoita. Juuri setukaismurteiden osalta ei Toomsen karttojen tietojen ja muiden tutkijoiden töiden välillä ole merkittäviä ristiriitoja. Erityisen antoisa on myös tapa, jolla Toomse johdonmukaisesti käsittelee Setun ja historiallisen Kraasnan kielisaarekkeen murteen yhtäläisyyksiä. Siis Toomsen kartastosta ilmenevä verraten jyrkkä raja Võrun ja Setun murteiden välillä saattaa johtua aiempia tutkimuksia yksityiskohtaisemmasta setukaismurteiden konsonanttien erikoispiirteiden huomioon ottamisesta.

Mitä enemmän siirrytään länteen päin, sitä ohuemmiksi käyvät Toomsen aineistot ja sitä enemmän tulee esiin eroja Toomsen esittämien murre-edustusten ja muiden murretietojen välillä. Toomsen karttojen yhteenvedossa ilmenee, ks. kartta 3, että lukuun ottamatta Helmeä Mulgin murre, jota on yleensä pidetty yhtenä kolmesta eteläviron päämurteesta, poikkeaa muusta etelävirosta samalla tavalla kuin setukaismurteet. Mulgin pitäjämurteiden välillä ilmenee yhtä vähän eroja kuin Setun kuntien murteiden välillä. Tällainen tulos on

selvässä ristiriitassa aikaisempien tutkimusten kanssa. Yksi syy siihen voi toki olla töiden erilainen painopiste, kuten esim. Saaresten yleisvirolainen asenne, josta edellä oli jo puhetta. Toinen varma syy ovat Toomsen erittelemien piirteiden ominaisuudet. Juuri palatalisaation ja geminaation suhteen ovat Mulgin murteet lukuun ottamatta Helmeä todella samalla kannalla.

Karttoja vertailtaessa on löydettävissä myös esimerkkejä, joissa Toomsen työ suoraan väheksyy Mulgin murteiden eroja. Esim. kartan 92 (Toomse 1998, 114) mukaan koko Mulgin ja Tarton murteessa on kolmitavuisten *tta*-verbien muodoissa painottoman kolmannen tavun edessä geminaatta kuten pohjoisvirossa, esim. *paluüta* 'poltan'; Võrun murteissa tavallisempi on yksinäisklusiili, esim. *palüda* 'poltan', mutta löytyy myös geminaattaedustusta paitsi setukaismurteissa, joissa yksinäisklusiili on valta-asemassa. Mulgista Toomse mainitsee, että Hallisten ja Karksin yksinäisklusiiliset esimerkit ovat satunnaisia ja mahdollisesti länsivirolaista alkuperää (ibid.). Laajempi Karksin verbinmuodostusta koskeva tutkimus kuitenkin osoittaa, että kolmitavuudessa *tta*-verbityypissä 1. ja 2. persoonassa yksinäisklusiiliset muodot ovat olleet kiistattomasti hallitsevia, vaikka uudemmassa pohjoisvironvaikutteisessa puhekielessä geminaattaedustus on leviämässä (ks. Pajusalu 1996, 106 js.). Toomsen kartta 93 (1998, 115) esittää koko Mulgin ja Tarton alueelle tyypillisenä supistumaverbien 1. infinitiivin muodot, joissa on geminaatta toisen ja kolmannen tavun rajalla, esim. *teḡmaüta* 'temmata', ja ainoastaan setukaismurteissa on hallitsevana yksinäisklusiilien muodot kuten *teḡmada*. Karksin vanhassa murteessa olivat kuitenkin yksinäisklusiililla muodostetut infinitiivimuodot tavallisia (ks. Pajusalu 1996, 198).

Suurimmaksi aineiston väärinymmärtämisen vaaraksi ovat Toomselle koi-tuneet murteiden vanhan tarkekirjoituksen puutteet. Erityisesti tämä koskee liudennuksen osoittamista. Tämän vuosisadan alkupuolella murretutkijoiden joukossa oli vallalla mielipide, että viron murteissa *i:n* edellä liudennus on automaattista ja siksi sitä ei tarvitse merkitä. Tarkemmin liudennuksen ovat merkinneet suomalaiset tutkijat, esim. Ojansuu. Virolaiset merkitsivät palataalistumista satunnaisesti, tavallisesti vain erittäin voimakkaan venäläistyyppisen liudennuksen yhteydessä, joka esiintyy setukaismurteissa ja jonkin verran muualla itäisessä Etelä-Virossa. Tämän epäjohtonmukaisen tarkekirjoitustavan vaikutus näkyy useista Toomsen kartoista. Verrattaessa karttoja 1 (Toomse 1998, 23), 8 (ibid., 30), 18 (ibid., 40) ja 31 (ibid., 53), jotka kaikki luonnehtivat *n:n* liudennusta sitä seuraavan *i:n* edessä, näemme kaikissa varsin erilaisia rajoja. Kartan 1 tietojen mukaan liudentunut *ñ* on hallitseva setukaismurteissa ja näiden naapurialueilla Vastseliinassa, Rāpinassa ja Võnnussa, kartassa 8 ainoastaan setukaismurteissa, kartassa 18 laajalla alueella Tarton ja Võrun itäisissä murteissa ja myös Võrun ja Tarton länsirajalla Harglassa, Karulassa, Lukessa ja Sangastessa sekä kartassa 31 koko Võrun murteen alueella ja laajasti Tarton alueen itäisissä murteissa. Tällaisten erojen syntyyn ei voi

vaikuttaa toisen tavun laatu tms., joihin Toomse vetoaa. Todennäköisempi syy on liudennuksen epäjohtonmukainen merkintä, minkä Toomse joskus itsekin myöntää (ks. esim. 1998, 70). Mutta toisaalta päätendenssi – mitä itäisemmät murteet, sitä vahvempi liudennus –, joka selviää Wiikin laatimasta palatalisaation yleiskartasta (1999, kartta 8), on kiistattomasti paikkansapitävä. Epäjohtonmukainen tarkekirjoitus, joka saattaa vaikuttaa Toomsen karttoihin ja siis eteläviron murrerajojen erittelyyn, ilmenee lisäksi kestoasteiden merkinässä esim. geminaation yhteydessä sekä konsonanttien laadun osoittamisessa. Toomsen kartta 14 kuvaa erilaisia kestoasteita sanan *takkan* jne. 'takana' muodoissa. Toomella on Tarton murteen alueelta kolmannen kestoasteen muodon toissijaista käyttöä. Eestin kielen instituutin murrearkistosta ei kuitenkaan löydy ainoatakaan kolmannen kestoasteen muotoa; Tarton murrealueella on yleistynyt toisen kestoasteen *takkan* (Sangaste, Otepää, Rõngu, Nõo, Kambja, Võnnu) ja *takka* (Sangaste, Rannu, Puhja, Nõo), ensimmäisen kestoasteen *tagän* (Võnnu) tai satunnaisesti koko alueella pohjoisviron mukainen *tagä* (Sangaste, Otepää, Kambja, Tartu-Maarja jne.). Monissa muissa geminaatiotapauksissa on kyllä Tarton murteelle ominaista lyhyen geminaattoja korvaaminen pitkällä (ks. Keem 1970, 36). Toomsen mukaan pitkiä geminaattoja esiintyy etupäässä Tarton murteen länsiosassa (esim. kartta 12), Keem pitää näitä koko Tarton murrealueen erikoispiirtenä.

Toomsen kartat 17 (1998, 39) ja 82 (1998, 104) kuvaavat molemmat pohjoisviron mallin leviämistä etelävirolaisen sijaan kaksitavuisten ensimmäisen kestoasteen verbien 1. infinitiivin muodostuksessa, esim. *elädä* 'elää' sijaan *ellä*?. Kartta 17 osoittaa, että *elädä*-muodot ovat levinneet vain Tarton murteen länsi- ja pohjoisosaan, mutta kartta 82, että ne tavataan murrealueen jokaisessa pitäjämurteessa. Ero johtuu ilmeisesti erilaisten aineistojen huomioon ottamisesta ja luonnehtii oikeastaan murteen muuttumisen kahta eri vaihetta. Toomse kyllä korostaa *elädä*-tyypin uutta alkuperää (1998, 104), ja tuo muutenkin esiin kieli- ja murrekontaktien osuuden eteläviron murre-erojen synnyssä.

Toomse pitää kaikkien eteläviron kielisaarekkeiden syntyä myöhäisen maastamuuton tuloksena ja selittää lähes kaikki Leivun ja Lutsin erikoispiirteet latvian vaikutukseksi ja Kraasnan erikoispiirteet venäjän vaikutukseksi (esim. 1998, 40, 43, 58, 85). Hän esim. arvelee Lutsin liudennusta latvian vaikutukseksi (1998, 40), mutta samalla esim. pohjoissetun heikon asteen *Vuh*-muotoja kuten *jouhi* 'jouhen' hän pitää analogisina, koska kielisaarekkeilla on *hv*-metateesia, kuten *johvi*. Toomsen työn tulokset osoittavat eteläviron kielisaarekkeiden olevan pikemminkin luonnollisia osia laajempaa eteläviron kielialueen periferiaa. Wiikin laskelmien mukaan (1999, taulukko 1) Leivu on lähempänä Lutsin (22 eroava piirrettä) ja Kraasnan kielisaarekettä (26 eroa) ja Setun Petserin murretta (30 eroa) ja vasta sen jälkeen virolaista naapurimurretta – Harglaa (31 eroa). Lutsi puolestaan muistuttaa hyvin paljon Kraas-

nan murretta (13 eroa), sitten Leivun murretta (22 eroa) ja Setun Petserin murretta (28 eroa). Vastseliinan murre on jo selvästi erilaisempi (37 eroa). Kraasnan murre on siis lähellä Lutsia (13 eroa), mutta myös aika lähellä setukaismurteita (19–21 eroa) ja poikkeaa Vastseliinastakin vähemmän kuin Lutsi (34 eroa). Syitä, joiden vuoksi esim. Leivu on Toomsen karttojen perusteella lähempänä kaukaista Kraasnan kielisaarekettä kuin läheistä Harglaa, ei nähtävästi voi selittää Toomsen karttojen puutteista johtuviksi.

Etelä-Viron kahdeksanasteinen murrejako

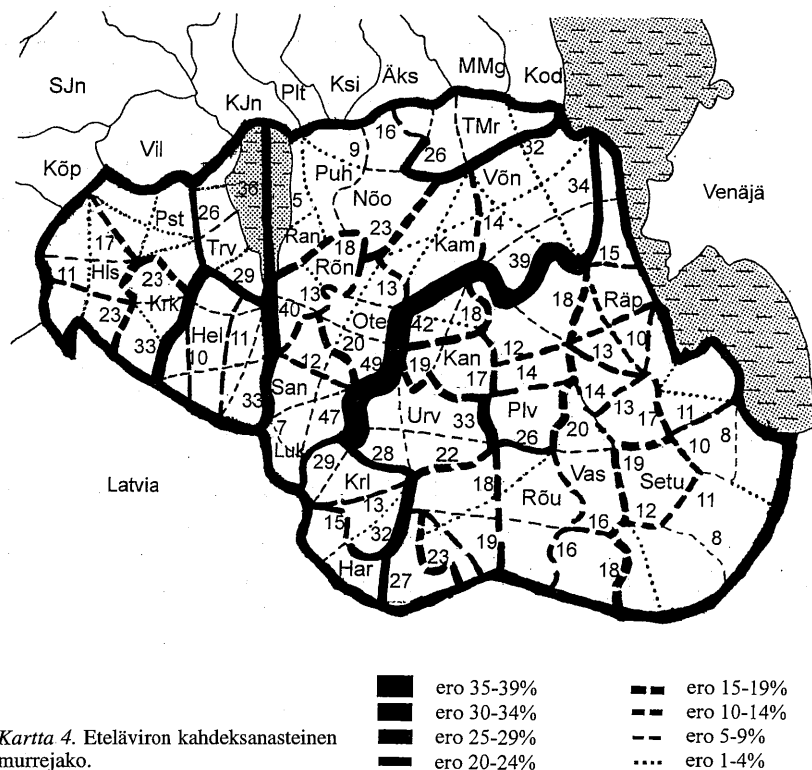
Toomsen karttoihin pohjautuvaa eteläviron murrerajojen määrittystä, jonka Wiik (1999) on esittänyt, on asianmukaista vertailla Saaresten murrekarttoihin perustuvan samankaltaisen laskennan avulla. Sitä varten olen valinnut yhteensä 127 murrepiirrettä, jotka käsittävät valtaosan eteläviron keskeisistä äänne- ja muoto-opillisista erikoispiirteistä ja muutamat usein käytettävät pronominiin ja proadverbien muodot. Tarvittaessa olen täsmentänyt Saaresten karttojen tietoja Eestin kielen instituutin murrearkiston avulla.

Olen ottanut huomioon 32 konsonanttien erikoispiirrettä, esim. sananalukaisen *h:n* ja konsonanttiyhtymän edustuksen, sananalkuisten klusiilien ja *l:n* laadun, afrikaatan edustuksen erilaisissa asemissa, *h:n* ja *v:n* esiintymisen ensitavun pitkän vokaalin jälkeen, *h:n* edustuksen toisen ja kolmannen tavun rajalla, laryngaaliklusiilit, myöhäiset geminoitumiset loppuheittojen yhteydessä, erilaiset liidennustapaukset jms. (EMA 1, k. 3, 4, 6, 7, 16, 27; EMA 2, k. 32, 37, 51, 54, 60; VEMA, k. 4, 6, 8, 15, 21, 25, 41, 48, 49, 56, 57, 60, 63, 65, 77, 85, 86, 117, 120, 123, 125).

Samoin olen valinnut 32 vokalimin keskeistä erikoispiirrettä, esim. korkean labialisoitumattoman keskivokaalin edustukset, välivokaalien supistumisen nasaalien edessä, pitkän vokaalin säilymisen *h:n* edessä, *ai*-diftongin edustuksen *haina* 'heinä' jms. sanoissa, *eü-*, *öü-*, *öi-* tai *ei*-diftongit *leüdmä* 'löytämään' jms. sanoissa, velaarisen vokaalisoinnun, švaavokaalien esiintymisen ja laadun, myöhäiset sisä- ja loppuheitot jne. (EMA 1, k. 3, 5–7, 14, 17, 23, 24; EMA 2, k. 31, 50, 54, 58, 60, 61, 66; VEMA, k. 37, 38, 47, 63, 66, 67, 76, 83, 86, 95, 99, 112, 116, 120).

Edelleen olen noteerannut 27 nominitaivutuksen piirrettä, kuten *se-*, *de-* tai *he-*loppuisen illatiivin, *hn-*, *n-* tai *h-*inessiivin, *s-* tai *st-* translatiivin, *da-*, *tta-* tai *lda-*abessiivin, monikon genitiivin, partitiivin ja monikon vartalon muodostustyyppit, komparatiivin vartalon muodostuksen ja komparatiivin tunnusten käytön jne. (EMA 1, k. 17, 25; VEMA, k. 5, 22–24, 27, 34, 35, 47, 48, 51, 52–54, 59, 62, 72, 74, 75, 78, 93, 96, 118).

Verbintaivutuksessa olen ottanut huomioon 22 piirrettä, esim. indikatiivin preesensin yksikön 3. persoonan ja monikon 3. persoonan päätteen valinnan,

imperpektin, konditionaalin ja kvotatiivin tunnusten käytön, toisen partisiipin ja ensimmäisen infinitiivin muodostuksen erilaisissa taiputustyypeissä, kieltoverbin muotojen edustuksen (EMA 1, k. 2, 17–19, EMA 2, k. 29, 47, VEMA, k. 6, 10, 11, 20, 21, 28, 30, 44, 55, 68, 71, 83, 84, 88, 89, 94, 102, 104, 121).

Lisäksi olen ottanut laskelmiini mukaan 12 tavallisen pronominin ja proadverbin muodot, esim. *kinkkölö* 'kellekään', *niä* 'he', *niida* 'noin', *sehen* 'sisällä', *sääl* 'siellä' (VEMA, k. 3, 7, 13, 16, 43, 46, 77, 79, 106–109).

Saaresten kartat eroavat monella tavalla Toomsen kartoista, kuten edellä on todettu. Tärkein ero on, että Saarestella ei pienin kartoitusyksikkö ole pitäjää. Hänellä on kielellisen yhtenäisyyden mukaan yhdestä pitäjästä Etelä-Virossa 3–11 keräily pistettä, esim. Rannusta 3 pistettä ja Helmestä 11. Siksi Saaresten tietoihin perustuen voi tarkemmin seurata kielellisiä – eikä vain hallinnollisia – rajoja. Toinen olennainen ero on, että suuri osa Saaresten kartoista on sanamuotoja esittäviä tarkkoja sitaattikarttoja eikä valmiiksi yleistäviä synteesikarttoja. Saman sitaattikartan tietoja voi käyttää enemmän kuin

yhden piirteen tutkimiseen ja jokainen muoto on konkreettisesti tarkistettavissa. Nämä mahdollisuudet huomioon ottaen olen päätenyt eteläviron kahdeksanasteiseen murrejakoon ja laatinut seuraavan eteläviron murrerajojen kartan, ks. kartta 4.

Verrattaessa Saaresten ja Toomsen karttatietoihin perustuvia laskelmia on silmiinpistävä ero se, että Saaresten aineistosta ilmenee paljon enemmän murrerajoja kuin Toomsen kartoista, vrt. karttoja 3 ja 4. Saarestenkin murrekarttojen vahvimmat isoglossivyöhykkeet noudattavat pitäjänrajoja, mutta monet tärkeät rajat kulkevat myös pitäjien halki. Yleensä eri murrealueiden väliset rajat eivät Saarestella ole niin jyrkkiä kuin Toomsella. Jyrkin murreraja on Saaresten aineiston perusteella tartonmurteisen Otepään ja võrunmurteisen Urvasten välillä – 49 piirrettä 127:stä eli 38,6 %:n ero. Wiikin tekemän Toomsen karttojen isoglossilaskelman mukaan vahvin raja on tartonmurteisen Võnnun ja võrunmurteisten Rāpinän ja Põlvan välillä – poikkeavat 76 piirrettä 111:stä (69 %). Tämä maksimaalisten jyrkkyyksien suuri ero johtuu siitä, että Toomsen kartoissa kaikki isoglossit on keskitetty pitäjänrajoille tai Setumaalla kuntien rajoille. Mutta Saaresten karttojen perusteella voi väittää, että pitäjän raja ei aina ole kielellisesti olennainen raja. Kun otetaan huomioon Saaresten karttatietoista ilmenevä eteläviron murrerajojen jyrkkyys ja samoin rajojen luonne, voidaan prosentuaalisesti pienistä väleistä huolimatta erottaa ainakin kahdeksanasteiset rajat:

I asteen raja on Tarton ja Võrun murrealueiden rajan keskinen osa (47–49 eroa);

II asteen rajat ovat Mulgin ja Tarton murrealueiden raja Helmen ja Rõngun välillä (40 eroa) sekä Tarton ja Võrun murreraja Kanepin ja Kambjan välillä (42 eroa) ja Võnnun ja Põlvan välillä (39 eroa);

III asteen rajat ovat Mulgin ja Tarton murteen raja pohjoisessa Tarvastun ja Rannun välillä (36 eroa) ja etelässä Helmen ja Sangasten välillä (33 eroa); Tarton ja Võrun murteen raja pohjoisessa Võnnun ja Rāpinän välillä (34 eroa); Länsi- ja Itä-Võrun raja Urvasten ja Põlvan välillä (33 eroa) ja raja, joka erottaa Karulan Rõugesta ja Itä-Harglasta (32 eroa); Tarton murteen koillisosassa Tartu-Maarjan ja Võnnun raja (32 eroa); Mulgin murrealueella raja Karksin ja Helmen välillä (33 eroa);

IV asteen rajat ovat Tarton ja Võrun murteen raja etelässä Sangasten ja Karulan välillä (29 eroa); Länsi- ja Itä-Harglan raja (27 eroa); Pohjois- ja Etelä-Võrun raja Karulan ja Urvasten välillä (28 eroa) ja Põlvan ja Rõugen välillä (26 eroa); Tarton murteen koillisosassa Nõon ja eteläisen Tartu-Maarjan raja; Itä-Mulgissa Tarvastun ja Helmen välinen raja sekä Tarvastun ja Paistun välinen raja;

V asteen rajat ovat Võrun murrealueella Keski-Vastseliinan ja Setun raja (19 eroa), Vastseliinan ja Põlvan raja (20 eroa), eteläisen Länsi- ja Itä-Rõugen raja (19 eroa), Harglan ja Rõugen raja (23 eroa), Urvasten ja Rõugen raja (22

eroa) sekä Urvasten ja Kanepin raja (19 eroa); Tarton murrealueella Nõon ja Kambjan raja (23 eroa) ja Otepään ja Sangasten raja (20 eroa); Mulgissa Hallisten ja Karksin raja (23 eroa) sekä Paistun ja Karksin raja (23 eroa);

VI asteen rajat ovat Vastseliinan ja Pohjois-Setun raja (17 eroa), eteläisin Vastseliinan ja Setun raja (18 eroa) sekä kaikki muut vielä mainitsemattomat Võrun pitäjämurteiden väliset rajat lukuun ottamatta Rāpinan ja Setun rajaa; lisäksi Etelä- ja Pohjois-Vastseliinan raja (16 eroa), eteläisen Länsi- ja Itä-Rõugen raja (18 eroa), Pohjois- ja Keski-Rāpinan raja (15 eroa), Etelä- ja Keski-Rāpinan raja (13 eroa), Etelä- ja Keski-Põlvan raja (14 eroa) ja Etelä- ja Pohjois-Karulan raja (13 eroa); Tarton murrealueella kaikki vielä mainitsemattomat pitäjämurteiden väliset rajat lukuun ottamatta Länsi-Tarton Rannun, Puhjan ja Nõon rajoja sekä Etelä-Tarton Luken ja Sangasten rajoja; Länsi-Mulgissa Hallisten ja Paistun raja (17 eroa);

VII asteen rajat ovat Rāpinan ja Pohjois-Setun raja (10 eroa), Setumaan kuntien rajat (8–12 eroa) sekä monet kuntien, paikkakuntien jne. rajat Võrun pitäjien sisällä; Länsi-Tarton Puhjan ja Nõon raja (9 eroa), Etelä-Tarton Luken ja Sangasten raja (7 eroa), sekä keskeiset murrerajat Tartu-Maarjan, Rõngun, Otepään ja Sangasten pitäjissä; Mulgissa viisi murrerajaa Helmen pitäjässä, murrerajat Hallisten, Karksin ja Tarvastun etelä- ja pohjoisosien välillä;

VIII asteen raja on Länsi-Tarton Rannun ja Puhjan pitäjän välinen raja (5 eroa) sekä useat muut pienet alamurteiden rajat eteläviron murrealueilla; usein sellaiset 3–6 isoglossin vyöhykkeet jatkuvat yhden pitäjän alueelta toiselle ja luonnehtivat siis yksittäisten murrepiirteiden levikkiä.

Tärkein Saaresten ja Toomsen karttatietojen yhtäpitävä yleistys on se, että jyrkin raja – I asteen raja – on Võrun ja Tarton murteiden välillä ja että sitä seuraava II asteen raja sijaitsee Mulgin ja Tarton murteiden välissä. Eteläviron alueen jakautuminen kolmeen suureen murrealueeseen pitää molempien karttojen perusteella paikkansa, samoin länsi- ja itävõrun murteiden suuri erillaisuus, niin että länsivõrun murteisiin on luettava eteläisenä murreryhmänä Karulan ja Harglan murteet ja pohjoisena ryhmänä Kanepin ja Urvasten murteet. Myös Helmen, Sangasten, Luken, Karulan ja Harglan erikoisasema kolmen murrealueen etelärajalla tulee varsin hyvin molemmista kartoista esiin. Murrealueiden sisällä vahvin on Mulgissa Helmen länsiraja (Saarestella 33, Toomsella 20 eroa), Tarton alueella Tartu-Maarjan ja muiden pitäjämurteiden raja; Võrussa raja on erittäin jyrkkä Põlvan ja Urvasten välillä (Saarestella 33, Toomsella 35 eroa) sekä Rõugen ja Karulan välillä (Saarestella 32, Toomsella 32 eroa). Helmen erikoisasema Mulgin alueella ja Tartu-Maarjan poikkeavuus muista tarttolaisista murteista ovat tosiasioita, jotka jo Saareste (1932) toi esiin mutta jotka myöhemmin on yhä lyöty laimin.

Eroja Toomsen ja Saaresten karttojen pohjalta tehdyissä koosteissa on sitenkin enemmän kuin samankaltaisuuksia. Saaresten aineisto osoittaa, että kaikissa Etelä-Viron pitäjissä esiintyy jonkin verran pitäjän sisäisiä murre-

eroja. Joskus erot saattavat saman pitäjän eri osien välillä olla suuremmatkin kuin pitäjien rajoilla, esimerkiksi raja Rõugen pitäjän länsi- ja itäosan välillä on jyrkempi kuin Rõugen ja Vastseliinan pitäjän välillä; raja Harglan itä- ja länsiosan välillä on jyrkempi kuin Harglan länsiosan raja Luken ja Karulan suuntaan. Pitäjiä halkaisevat rajat jatkuvat naapuripitäjiin samoina isoglossivyöhykkeinä. Erityisen paljon tällaisia isoglosseja kulkee suurten murteiden rajapitäjien läpi, murrealueiden keskeisten pitäjien kieli on suhteellisesti yhtenäisempi. Tässä suhteessa Setun alue poikkeaa yleisestä linjasta, siellä kuntien rajat ovat heikompia murrerajoja kuin yleensä Võrun pitäjien välillä. Hyvin vähän eroavat toisistaan myös länsitarton Rannun, Puhjan ja Nõon murre. Erot Mulgin kaikkien pitäjämurteiden välillä ovat huomattavasti suuremmat. Käy siis ilmi, että murre-erot eivät aina riipu puhuma-alueen suuruudesta. Kaikista naapurimurteista poikkeavaksi voi joskus eriytyä myös pienen alueen kieli, kuten Itä-Harglan Mõnisten murre.

Keskeisiä eroja Toomsen ja Saaresten karttatietojen yleistysten välillä aiheuttaa Toomsen aineistosta ilmenevä Setun erikoispiirteiden korostuminen ja Saaresten aineistossa yleisvirolaisesta perspektiivistä johtuva Mulgin murre-erojen esiinnousu. Siksi Toomsen karttojen mukaan Setun ja Võrun murteiden välinen raja on III asteen raja, mutta Saaresten aineiston perusteella vasta V–VII asteen raja. Wiikin Toomsen karttatietojen koosteessa Mulgin muiden pitäjien kuin Helmen väliset rajat ovat viimeisen (VII) asteen rajoja, Saaresten aineiston perusteella IV–VI asteen rajoja kuten suuri osa muitakin eteläviron pitäjänrajoja, mutta Setun kuntien väliset rajat VII asteen rajoja. Ilmeisesti tasapainottava ratkaisu löytyy tässä tapauksessa niin, että otetaan toisaalta huomioon sekä Toomsen että Saaresten työn vahvat puolet ja toisaalta lakataan väheksymästä Setun ja Mulgin erityispiirteitä.

Viron murretutkimuksessa on perinteisesti erotettu vain kolmen–neljän asteen murrerajoja ja -alueita. Samaan tyytyivät Saareste ja Toomse omissa tutkimuksissaan. Silti heidän laatimistaan kartoista samoin kuin useista viron murteiden perusteellisista tutkimuksista ilmenee, että viron kielialueen jakaminen vain päämurteisiin, (maakunta)murteisiin ja pitäjänmurteisiin on varsin epäluonnollinen näkökanta (ks. myös Pajusalu 1999). Kaikki kielelliset tosiasiat – myös Saaresten ja Toomsen karttatiedot – huomioon ottaen voi päätyä eteläviron alueen jakoon seuraavia murrerajoja pitkin:

(1) jyrkin on raja Tarton ja Võrun murteen välillä; tämä raja jakaa eteläviron murteet ensisijaisesti kahteen suureen ryhmään; (2) toiseksi jyrkin raja erottaa Tarton ja Mulgin murteen; (3) kolmanneksi jyrkimmät rajat osoittavat syvimpiä eroja päämurteiden sisällä, kuten länsi- ja itävõrun raja, itävõrun ja setukaismurteiden raja, Tartu-Maarjan ja muun Tarton murteen raja, Helmen ja muun Mulgin murteen raja; (4) neljänneksi jyrkimmät rajat osoittavat päämurteiden sisäisiä keskeisiä murreryhmiä, kuten Mulgin alueella länsimulgi (Halliste, Paistu, Karksi), itämulgi (Tarvastu) ja Helme, Tarton alueella länsi-

tartto (Rannu, Puhja, Nõo), Tartu-Maarja, itätartto (Võnnu, Kambja), Otepää–Rõngu ja Sangaste, Võrun alueella länsivõrun eteläryhmä (Länsi-Hargla, Karula) ja pohjoisryhmä (Urvaste ja Kanepi), itävõrun pohjoisryhmä (Põlva ja Rápina), luoteisryhmä (Itä-Hargla ja lähialueet idässä päin), eteläryhmä (Rõuge, Vastseliina) ja setukaismurteet; (5) viidenneksi jyrkimmät rajat osoittavat ensisijaisia eroja edellä mainittujen murreryhmien sisällä, kuten Mulgin länsimurteen jakautumisen Karksin–Hallisten ja Paistun murteeksi tai länsivõrun eteläryhmän Länsi-Harglan ja Karulan murteeksi; (6) kuudenneksi jyrkimmät rajat osoittavat toissijaisia eroja edellä mainittujen murreryhmien sisällä, kuten Mulgin länsimurteen jakautumisen Karksin, Etelä–Hallisten, Pohjois–Hallisten ja Paistun murteeksi tai länsivõrun eteläryhmän jakautumisen Länsi-Harglan Tahevan ja Koikkülan, Luoteis-Karulan ja Kaakkois-Karulan murteeksi; (7) seitsemänneksi jyrkimmät rajat osoittavat varsin pieniä eroja naapuriseutujen välillä, joiden mukaan esim. Pohjois–Halliste jakautuu vuorostaan itä- ja länsiosaan tai länsitartton murreryhmä Rannun–Puhjan, Pohjois–Nõon ja Etelä–Nõon murteeksi; (8) kahdeksanneksi jyrkimmät rajat osoittavat naapuriston murretavan minimaalisia eroja, kuten esim. länsitartton Rannun ja Puhjan pitäjän eron tai Etelä–Hallisten länsi- ja itäosan kylien murteen eron. Näin kovin monentasoisena näyttäytyy Etelä–Viron murremaisema tarkkailijan silmään. Siinä heijastuu itämerensuomen eteläreunan kielellinen omaperäisyys Baltian korkeimmilta huipuilta Latvian rajalla Peipsin matalille rannoille Venäjän tuntumassa.

LÄHTEET

- AINSAAR, SIRJE 1990: *Murdesõnakogude omavahelistest seostest, seosejaotuste struktuurist ja sümmeetriast*. Arvutuslingvistika sektori aastaraamat 1988. Tallinn: Keele ja Kirjanduse Instituut.
- ALVRE, PAUL 1998a: Sada üksteist lõunaeesti murdekaarti. *Keel ja Kirjandus*.
- 1998b: Tähelepanekuid Jakob Hurda doktoriväitekirjast. *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 35–42. Tartu.
- EMA 1 = ANDRUS SAARESTE 1938: *Eesti murdeatlas. 1. vihik*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- EMA 2 = ANDRUS SAARESTE 1941: *Eesti murdeatlas. 2. vihik*. Tartu: Teaduslik Kirjandus.
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat I*. Toim. Helmi Neetar, Ellen Niit ja Eevi Ross. Tallinn 1994.
- GÖSEKEN, H. 1660: *Manuductio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Östnischen Sprache*. Reval. // Faksimile teoksessa: *Die estnischen Grammatiken des 17. Jahrhunderts*. Herausgegeben und mit einer Einleitung versehen von A.-L. VÄRRI HAARMANN. Hamburg: Helmut Buske Verlag (1977).
- HELLE, A. TH. 1732: *Kurtzgefaszte Anweisung zur Ehstnischen Sprache*. Halle.
- HURT, JAKOB 1886: *Die estnischen Nomina auf -ne purum*. Helsinki.
- JÕGEVER, JAAN 1918: *Eesti keele häälikute ajalugu*. Tartu.
- KASAK, ENN 1998: Võru murre ja võro keel. *Õdagumeresoomõ väikuq keeleq. Läänemeresoome väikesed keeled*. Võro Instituudi Toimõtiseq 4. Võru.
- KASK, ARNOLD 1956: Eesti murrete kujunemisest ja rühmitumisest. *Eesti rahva emilisest ajaloost*. Tallinn.
- 1984: *Eesti murded ja kirjakeel*. Tallinn.
- KEEM, HELLA 1970: *Tartu murde tekstid. Eesti murded III*. Tallinn.
- 1972: Andrus Saarestest. Pilk aastakümnete taha. *Keel ja Kirjandus*.

- 1997: *Võru keel*. Tallinn: Emakeele Selts ja Võru Instituut.
- 1998: Vastab murdekoguja Hella Keem. *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 35–42. Tartu.
- KETTUNEN, LAURI 1924: Esimene väitekiri eesti keele alalt Tartu ülikoolis. *Eesti Keel*.
- 1939: Eestin suuri murreatlas alkanut ilmestyä. *Virtittäjä*.
- 1962: *Eestin kielen äännehistoria*. Kolmas painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 156. Helsinki.
- 1981: *Suomen murteet. Murrekartasto*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 188. Helsinki.
- KOPONEN, EINO 1998: *Eteläviron murteen sanaston alkuperä. Itämerensuomalaista etymologiaa*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230. Helsinki.
- LAANEST, ARVO 1992: Andrus Saareste ja keeleatlased. *Keel ja Kirjandus*.
- MURUMETS, SIRJE 1982: Eesti keeleala murdelisest liigendusest "Väikese murdesõnastiku" põhjal (I). *Keel ja Kirjandus*.
- 1983: Eesti keeleala murdelisest liigendusest "Väikese murdesõnastiku" põhjal (II). *Keel ja Kirjandus*.
- 1984: Regional vocabulary and lexical regions in Estonia. *Dialectology. Quantitative linguistics* 21. Bochum: Studienverlag Dr. N. Brockmeyer.
- MÄGISTE, JULIUS 1977: *Setukaistekstejä*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 159. Helsinki.
- NIGOL, SALME 1994: *Hargla murraku konsonantism*. Tallinn: Eesti Keele Instituut.
- OJANSUU, HEIKKI 1919: Viron kieli ja kirjallisuus. I Kieli. *Tietosanakirja*, X. Helsinki.
- PAJUSALU, KARL 1990: Jättityö eestin etelämurteista. *Sananjalka* 32.
- 1996: *Multiple Linguistic Contacts in South Estonian: Variation of Verb Inflection in Karksi*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 54. Turku.
- 1999: Eesti murded ja murderühmad. *Emakeele Seltsi Aastaraamat* 43. Tartu. PAINOSSA.
- SAARESTE, ANDRUS 1930: Viron kielikartaston julkaisemisaikeesta. *Suomi V*: 10. Helsinki.
- 1932: Eesti keeleala murdelisest liigendusest. *Eesti Keel*.
- 1938: Eräitä piirteitä Viron kielikartastosta. *Virtittäjä*.
- 1939: "Eesti Murdeatlaksen" johdosta. *Virtittäjä*.
- 1952a: Põhja-Eesti ja Lõuna-Eesti murde vahepiir. *Virtittäjä*.
- 1952b: *Kaunis emakeel*. Lund.
- 1955: Keelaliste muutuste levimise ja levikupiiride iseloomust Eestis. *Virtittäjä*.
- SAARI, HENN 1992: Andrus Saareste keeled. *Keel ja Kirjandus*.
- TANNING, SALME 1961: *Mulgi murdetekstid. Eesti murded I*. Tallinn.
- TOOMSE, MIHKEL 1938: Eesti *se-, ske- kse-*verbide konsonantse liitumise esindusest. *Eesti Keel*.
- 1939a: Eesti rahvakeele-sõnaraamatust ja murdekogumisest. *Varamu*.
- 1939b: *Öienduseks. Varamu*.
- 1941: *Eesti ta-, tä-verbide konsonantsest liitumisest*. Tartu.
- 1976–1984: *Lõuna-eesti murded 1–30*. Käsikirjoitus Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksessa.
- 1998: *Lõuna-eesti murde 1–30. Kaardid*. Toim. Karl Pajusalu. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 56. Turku.
- VALGE, JÜRI 1987: Uus Turu käsikiri. *Keel ja Kirjandus*.
- VALMET, AINO 1989: F. J. Wiedemann lõunacesti murrete uurijana. *Ferdinand Johann Wiedemannin muisto. Suomalais-virolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1987*. Castrenianumin toimitteita 31. Helsinki.
- VEMA=ANDRUS SAARESTE 1955: *Petit Atlas des Parlers Estoniens. Väike eesti murdeatlas*. Skrifter utgivna av Kungl. Gustav Adolfs Akademien Nr 28. Uppsala.
- VL = *Võrokiilne lugõmik*. Toim. MARJU KÕIVUPUU ja JÜVÄ SULLÖV. Võro Instituut 1996.
- VIITSO, TIIT-REIN 1990a: Stress and Quantity in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica*.
- 1990b: Vowels and Consonants in North Setu (South Estonian). *Linguistica Uralica*.
- WIEDEMANN, F. J. 1871: *Ehstnische Dialekte und ehstnische Schriftsprache*. Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft zu Dorpat VII. Dorpat.
- WIIK, KALEVI 1999: Etelä-Viron murrerajat Toomse-Pajusalun karttojen valossa. *Läänemeresoome perifeeriad*. Võro Instituudi Toimõtiseq 6. Tartu.

KARL PAJUSALU: *The dialects of South Estonian seen in a new light*

The article examines the history of geolinguistic research into and differences between the dialects of South Estonian in the light of the information given on the dialect maps published by Andrus Saareste in 1938, 1941 and 1955 and by Mihkel Toomse in 1998. The editor (the present writer) of Toomse's atlas wanted it to remain as Toomse's book and therefore gave no closer critical analysis evaluating the nature of his maps in the light of the history and methods of Estonian dialect geography or close comparison of the maps and their commentaries with other research of South Estonian. The present article thus seeks to make amends for this. The writer assumes that the reader will have access to the opening and closing comments in Toomse's atlas and other works dealing with Toomse's South Estonian manuscript or maps (Valge 1987, Pajusalu 1990, Alvre 1998a, Wiik 1999).

The article compares the contents of Toomse's 111 dialect maps with the maps made by Saareste. In order to give a detailed description of the groupings within the South Estonian dialect area it selects 127 of Saareste's maps presenting various different features (64 maps devoted to phonetics, 49 to morphology and 12 to the distribution of the main pronouns and proadverb forms). The author checked the data in these and Toomse's maps by means of the data in the dialect archive of the Estonian Language Institute in Tallinn and other sources. The biggest difference between the maps of Toomse and Saareste is that Toomse's are all synthesis maps tracing the trend in consonantism by which the isoglosses are generalised to coincide with the parish borders, and in Setumaa, which has not historically had parishes, the municipal borders. Saareste's maps present features of dialects at different levels, are for the most part quotation maps and contain data on 3–11 parts of one parish. In view of the different methods and materials used alone the atlases of Toomse and Saareste give a very different picture of the relationships between the South Estonian dialects. There are, however, some fundamental similarities that indicate the more pronounced dialect borders.

Very similar conclusions can be drawn on examining the atlases of both Toomse and Saareste on the division of the South Estonian region into distinctive areas (cf. Wiik 1999), even though Saareste (1932) identified borders of only three degrees and Toomse (cf. 1998,20) made all his isoglosses coincide with provincial or parish borders. Allowing for all the linguistic facts, the following dialect borders dividing up the South Estonian region may be arrived at.

(1) The first-degree border is between the Tartu and Võru dialects. This border primarily divides the South Estonian dialects into two large groups.

(2) The second-degree border is between the Tartu and Mulgi dialects.

(3) The third-degree borders reveal more profound differences within the main dialects, such as between West and East Võru, East Võru and the Setu dialects, between Tartu-Maarja and the other Tartu dialect, between Helme and the other Mulgi dialect.

(4) The fourth-degree borders reveal the main groups within the main dialects, such as West Mulgi in the Mulgi region (Halliste, Paistu, Karksi), East Mulgi (Tarvastu) and Helme; in the Tartu region West Tartu (Rannu, Puhja, Nõo), Tartu-Maarja, East Tartu (Võnnu, Kambja), Otepää-Rõngu and Sangaste; in the Võru region the southern group of West Võru (West Hargla, Karula) and the northern group (Urvaste and Kanepi), the northern group of East Võru (Põlva and Rāpinä), the northwestern group (East Hargla and the nearby areas towards the east), the southern group (Rõuge, Vastseliina) and the Setu dialects.

(5) The fifth-degree borders reveal the primary differences within the above dialect groups, such as the breakaway of the western Mulgi dialect to form the Karksi-Halliste and Paistu dialect, or the southern group of West Võru to form the West Hargla and Karula dialects.

(6) The sixth-degree borders reveal the secondary differences within the above dialect groups, such as the division of the western Mulgi dialect into Karksi, South Halliste, North Halliste and Paistu or the southern West Võru group into West Hargla, Taheva and Koikküla, Northwest and Southeast Karula.

(7) The seventh-degree borders reveal very small differences between neighbouring regions; e.g. North Halliste is in turn divided into East and West, and West Tartu into Rannu-Puhja, North and South Nõo.

(8) The eighth-degree borders reveal only minimal differences between neighbouring dialects, such as between the Rannu and Puhja branches of West Tartu or between the western and eastern villages of South Halliste.